

Dinî ve Hukuki Yönleriyle Eski Mezopotamya’da Yemin Uygulamaları ve Yeminin Bağlayıcılığı *

Hasan ÖZYURT^{1**}

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye

Muammer ULUTÜRK²

² Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türkiye

Makale Bilgisi	ÖZET
Makale Geçmişi Geliş: 10.02.2025 Kabul: 10.04.2025 Yayın: 20.06.2025 Anahtar Kelimeleri: Eski Mezopotamya, Din, Hukuk, Yemin.	Yazılı belgelere göre Eski Mezopotamya’da sözleşmeler, mahkeme kayıtları ve satış belgelerine ilişkin en eski kayıtlar ile yemin kelimesinin geçtiği en erken metinlerin Sümerlere ait olduğu görülmektedir. Tarihsel süreçte sayıları giderek artan ve içerik açısından çeşitlenen bu belgelerde yer alan yemin uygulamaları, dönemin dinî, hukuki, tıbbî ve siyasi anlayışlarına ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Sümerlerden sonra da Eski Mezopotamya’nın çeşitli kültürlerinde yemin uygulamalarına dair örneklerle rastlanması, bu pratiğin toplumsal ve kurumsal yapılar içindeki rolünü ortaya koymaktadır. Yeminlerin, tanrılara ve onların yeryüzündeki temsilcileri olarak kabul edilen krallara bağlılığı ifade eden bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Yemin, yalnızca adli bir araç olmanın ötesinde, bir sadakat kanıtı olarak da kabul edilmekteydi. Sümerler dönemine ait yazılı kanunlar, mahkeme kayıtları ve yapılan anlaşmalarda şahit gösterme ve hâkim huzurunda yemin uygulamalarına başvurulduğunu göstermektedir. Bu durum, dönemin insanının kutsal ile kurduğu ilişkiyi ortaya koyarak, Eski Mezopotamya’da tanrılara hizmet etme anlayışını da yansıtmaktadır. Yemin uygulamalarının temel unsuru tanrılar olduğundan, bu ritüelin doğrudan tanrılar ve dinî inançlarla ilişkili olduğu ve dönemin tanrı anlayışına uygun bir biçimde icra edildiği anlaşılmaktadır. Yemin, çoğunlukla bir tapınakta ve rahiplerin huzurunda icra edilebildiği gibi, hukuki bağlamda bir hâkimin gözetiminde de uygulanabilmekteydi. Özellikle yasal sözleşmeler düzenlenirken yemin etme sırasında bir rahibin hazır bulunması gerekirdi. Mahkeme süreci tamamlandıktan sonra bu kaydın korunmasını garanti altına almak için tabletin bir kopyası yapılmaktaydı. Bu çalışmada Eski Mezopotamya’da yemin uygulamalarının hangi gerekçelerle ve nasıl yapıldığı örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Oath Practices and Binding Force in Ancient Mesopotamia with Religious and Legal Aspects

Article Info

Article History

Received: 10.02.2025

Accepted: 10.04.2025

Published: 20.06.2025

Keywords:

Ancient Mesopotamia,
Religion, Law, Oath.

ABSTRACT

According to extant documents, the earliest records of contracts, court records, and sales documents in Ancient Mesopotamia, as well as the initial texts utilizing the term oath, can be attributed to the Sumerians. The practices surrounding oaths within these documents, which have proliferated in number and diversified in content throughout history, provide significant insights into the religious, legal, medical, and political paradigms of the period. The emergence of oath practices across various cultures of Ancient Mesopotamia subsequent to the Sumerians underscores the integral role of these practices within social and institutional frameworks. It is evident that oaths functioned as a manifestation of loyalty to the deities and the kings perceived as their earthly representatives. Thus, oaths transcended their judicial utility, serving also as affirmations of allegiance. Documentation from the Sumerian era, including written laws, court records, and agreements, indicates the presentation of witnesses and the taking of oaths in the presence of a judge. This practice elucidates the relationship established by the populace with the sacred and reflects the prevailing understanding of devotion to the gods within Ancient Mesopotamia. Given that the deities were the fundamental elements of oath practices, it is evident that such rituals were intrinsically linked to religious beliefs and conducted in accordance with the contemporary understanding of divinity. The oath was typically administered within a temple and in the presence of priests, although legal contexts permitted its administration under the supervision of a judge. Notably, during the formation of legal contracts, a priest's presence during the oath-taking was mandatory. Following the conclusion of court proceedings, a copy of the tablet was generated to ensure the preservation of this record. This study endeavors to explicate, through exemplification, the motivations and methodologies underlying the performance of oath practices in Ancient Mesopotamia.

To cite this article:

Özyurt, H./Ulutürk, M. (2025). "Dinî ve Hukuki Yönleriyle Eski Mezopotamya'da Yemin Uygulamaları ve Yeminin Bağlayıcılığı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), s. 71-94. <https://doi.org/10.51120/NEUHFD.2025.147>

* Bu çalışma, "Eski Mezopotamya'da Yemin Uygulamaları (Başlangıçtan perslere kadar)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Sorumlu Yazar: Hasan Özyurt, Hasanozyurt1416@gmail.com.

GİRİŞ

Yemin, bireyin belirli bir fiili gerçekleştirip gerçekleştirmediğini veya beyanlarının doğruluğunu belirlemek amacıyla kutsal kavramlarla ilişkilendirilen bir kanıt aracı olarak işlev görmektedir. Ayrıca, dini inançlar, tanrılar ve toplumun önde gelen figürleri aracılığıyla şahitlik edilen bir doğrulama yöntemi olmasının yanı sıra, sorumluluk üstlenme aracı olarak da

kullanılmaktadır.¹ Dinî geleneklere dayanan bu tür uygulamalar, günümüzde yalnızca Doğu ve Batı toplumlarının günlük yaşamında değil, aynı zamanda adli süreçlerde, siyasi makamlar ve kamu kurumlarında, ayrıca belirli meslek gruplarının etik kurallarına bağlılık göstermeleri amacıyla yemin etme pratiği şeklinde de varlığını sürdürmektedir. İlk örnekleri Sümerlere kadar uzanan ve günümüzde de geçerliliğini koruyan bu kültürel ritüeller, akademik çevreler tarafından ilgiyle incelenmektedir. Yemin, tarihsel süreçte değişimlere açık bir yapı sergilese de geleneksel unsurlarının büyük bir kısmını koruyarak varlığını devam ettirmektedir.²

Eski Mezopotamya tarihinin dinî ve hukukî boyutlarını anlamak açısından yemin uygulamaları önemli bir yer tutmaktadır. Dönemin yazılı metinleri, bu uygulamaların kutsallıkla olan ilişkisini ve işlevini inceleme fırsatı sunmaktadır. Zira kutsallıkla ilişkilendirilen uygulamaları ifade eden terimler, belirli kullanım amaçlarının ötesine geçerek, bazen siyasi işlevlerin dışına çıkarak sosyal yapılarla veya bireysel özelliklerle bağlantılı çağrışımlar oluşturabilmektedir.³ Yemin uygulamalarının Eski Mezopotamya’nın teo-politik yapısı nedeniyle uzun bir tarihsel süreç boyunca anlam ve işlev açısından büyük ölçüde değişmeden kaldığı söylenebilir. Bu çalışmada, Eski Mezopotamya’da yeminin yeri, bağlamı ve işlevi üzerine kapsamlı bir değerlendirme sunulmuştur. Çalışmada yöntem olarak içerik analizi kullanılmış olup, döneme ait hukuk belgeleri, sözleşmeler, mahkeme kayıtları ve yemin ritüellerine ilişkin yazılı kaynaklar incelenmiştir. Bu bağlamda, yeminin hukukî, dinî ve siyasi işlevleri ele alınarak, Eski Mezopotamya toplumunda güven tesis etme ve otoriteyi pekiştirme aracı olarak oynadığı rol detaylı bir biçimde analiz edilmiştir.

I. ESKİ MEZOPOTAMYA’DA YEMİN

A. Dinî Yaklaşımlar ve Yemin

Bu coğrafyadaki yemin uygulamalarına, yasal sözleşmeler, evlat edinme belgeleri, diplomatik anlaşmalar ve mahkeme kayıtları gibi metinlerde rastlanmaktadır.⁴ Bu belgeler, yemin uygulamasının yasal bir güvence işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Dinî temele dayanan böyle bir uygulamanın yasal güvence niteliği taşıması, dönemin kültürel yapısı ile dinî inançları arasındaki güçlü bağlara işaret etmektedir. Yapılan araştırmalar, kralların mutlak otoriteye sahip olup adaletin sağlanmasından sorumlu yargıç, başrahip, askeri ve siyasi lider olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır.⁵ Bu durum, dönemin siyasi ve hukukî yapısıyla, dinî inançlar arasındaki ilişkinin önemli bir örneğidir. Eski Mezopotamya mitolojisinde tanrıların, varlığın sahibi ve evrenin düzenini sağlayan tek güç olarak kabul edildiği bilinmektedir.⁶ Dinî metin çevirileri, arkeolojik çalışmalar ve bölgenin kültürü üzerine yapılan araştırmalar, Eski Mezopotamya’da insanların varlık nedeninin ve temel görevinin

---

¹ Toptaş, Koray/ Kahya, Ömer. “Asurca ve Babilce Metinlerde Yemin.” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 23, S. 2, 2019, s. 316.

² Baysa, Hüseyin. “Güncel Örneklerle İctihadın Bağlamı Dışında Kullanılması Problemi.” *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 23, S. 2, 2023, s. 306.

³ Gündoğdu, Ayşe Eda/ Duman, Mehmet Akif. “Kutsal” Düğüm Sözcüğünün Anlambilimsel Profili Derlem Temelli Bir Çözümleme.” *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, C. 6, S. 2, 2022, s. 167.

⁴ Postgate, John Nicholas. “Cuneiform Catalysis: The First Information Revolution.” *Archaeological Review from Cambridge*, Vol. 3, 1984, s. 15.

⁵ Maine, Sir Henry James Sumner. *Dissertations On Early Law and Custom*. I. Edition, Legare Street Press, London, 1883, s. 160.

⁶ Bricker, Daniel P. “Innocent Suffering in Mesopotamia.” *Tyndale Bulletin*, Vol. 51, 2000, ss. 195-196.

tanrılara hizmet etmek olduğu anlayışının hâkim olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlayış, şükran duygusu ve tanrılara borçluluk olarak düşünülmüştür. Bu düşünce, dönemin dinî inanışlarından mitlere, büyüden yemine ve bürokrasiye kadar birçok alanda düzenleyici bir ilke işlevi görmüştür.⁷ Sümer şehir devletlerinde, insanların tapınak merkezli bir ekonomik sistem içinde muhtelif işlerde beraber çalıştığı ve tümünün tanrının hizmetkârı olarak görüldüğü bir tapınak-devlet modeli hakimdi. Bu bağlamda, insanın yaratılışına dair inanç yalnızca insan doğasına ilişkin bir yorum değil, aynı zamanda tanrının mülklerinin yönetim merkezleri etrafında şekillenen ve büyük ölçüde ortak üretime dayanan bir sosyal sistemin açıklaması niteliğindedir.⁸ İnsanların tanrılara hizmet sorumluluğunun, zaman zaman ortaya çıkan siyasi ve askeri istikrarsızlıklara rağmen Eski Mezopotamya’da genel kabul gördüğü söylenebilir. Tanrıların, kutsal varlıkların, ibadetlerin ve dinî törenlerin adları farklılık gösterse de mitolojik hikâyeler büyük benzerlikler taşımaktadır. Eski Mezopotamya’nın kültürel geçiş süreçlerine ek olarak özellikle vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta, Sümerlerin tarihi varlığı sona erdikten sonra Sümercenin bir din dili olarak yaklaşık 2000 yıl boyunca kullanılmaya devam etmesidir. Bu durum, bölgenin kültürel sürekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.⁹

Eski Mezopotamya kimliğinin temelini oluşturan ortak dinî anlayışın, dönemin insan-tanrı ilişkisini şekillendirdiği söylenebilir. Nitekim, dinî bir uygulama niteliği taşıyan yemin, Eski Mezopotamya tarihinde gündelik yaşamdan adli olaylara ve siyasi işlere kadar birçok alanda kutsalı merkeze alan bir uygulama olarak önemli bir rol oynamıştır. Yeminin kullanım biçimleri incelendiğinde, dönemin dinî anlayışının güçlü etkisi açıkça görülmektedir. Bu duruma dair kanıtlar, yakarış ve ritüel metinlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, başına gelen olayları yersiz yemin etme suçu ile ilişkilendiren bir kişinin yakarışından bahseden metin şu şekildedir:

*“Tanrım, cezanın ne kadar ağır olduğunu bilmiyordum. Senin adına ciddiyetsizce yemin ettim, hükümlerine saygısızlık ettim, çok ileri gittim, ... misyonunu sıkıntıya soktum, yolunu çok aştım, bilmiyordum, çok. [... Suçlarım çoktur: Ne yaptığımı bilmiyorum. ”*¹⁰

Sümerlerden günümüze ulaşan âyin metinlerinde “yemin etmek,” tanrılara hitaben “yeminin efendisi,” şifa bulma bağlamında ise “yemin bozmak” ve “yeminden kurtulmak” gibi ifadelerle sıkça rastlanmaktadır.¹¹ Eski Mezopotamya tıbbında, teşhis amaçlı kullanılan ve “Şurpu” adı verilen metinlere özellikle Eski Babil döneminde sıkça rastlanmaktadır. Şurpu metinleri psikoz ve nevroz olarak bilinen rahatsızlıklarla ciddi şekilde örtüşmekte ve akıl hastalıklarının ilk farkındalığını temsil etmektedir. Eski Mezopotamya tıbbı üzerine yapılan çalışmalar, obsesif kompulsif bozukluk, fobiler ve psikopatik davranışlara benzer hastalıkların nedenlerinin tanrılara saygısızlıkla ilişkilendirildiğini

⁷ Nakamura, Carolyn. “Dedicating Magic: Neo-Assyrian Apotropaic Figurines and the Protection of Assur.” *World Archaeology*, Vol. 36, No. 1, 2004, ss. 15-16.

⁸ Saggs, Henry William Frederick. *The Encounter with the Divine in Mesopotamia and Israel*. II. Edition, Bloomsbury Academic, London, 2016, ss. 168-170.

⁹ Demirci, Kürşat. *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar Ritüel Tapınak*. I. Baskı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2019, s. 11.

¹⁰ Lambert, Wilfred George. “Dingir. šà. dib. ba Incantations.” *Journal of Near Eastern Studies*. Vol. 33, No. 3, 1974, s. 275.

¹¹ Kramer, Samuel Noah. *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*. Çev: Hamide Koyukan, I. Baskı, Kabcı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 230.

ve genellikle şeytanların sorumlu tutulduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu tür teşhislerin Eski Babil’de “ma-mi-tu” kelimesiyle ifade edildiği bilinmektedir. “Ma-mi-tu” kelimesinin yemin anlamına gelmesi ve adı geçen hastalıklarla ilişkilendirilmesi Babillerin bu terimi kullanarak davranışsal alışkanlıkların tedavisinin güçlüğüne dikkat çektiklerini göstermektedir.¹² Öyle ki, gözlemlenen eylem, bireyin ilgili eylemi gerçekleştirmek veya gerçekleştirmemek üzere yemin etmiş olduğu izlenimini vermektedir.¹³ Bu tür örnekler, söz konusu dönemde dinî inançların farklı alanlardaki belirleyici rolünü gözler önüne sererken, aynı zamanda yemin kavramının işlevsel çeşitliliği hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.

Eski Mezopotamya’da yemin uygulamalarının en temel unsuru, şüphesiz, yeminlerin ilahi şahitleri olarak kabul edilen tanrılardır. Sümer tanrıları Enki ve Enlil, Akad tanrısı Ea, Babil tanrısı Marduk ve Asurluların ulusal tanrısı Asur’un yanı sıra, Eski Babil tanrısı Adad’ın da yemin tanığı olarak özel bir konumda olduğu bilinmektedir. Yemin ve tanrılar üzerine yapılan araştırmalar, Eski Mezopotamya yemin kültüründe Adad’ın, yeminlerin koruyucusu ve dolayısıyla bir hukuk tanrısı olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Eski Babil döneminde yeminlerin, Adad’ın ilahi bir sembolü önünde edildiği tespit edilmiştir. Kuzey Babil bölgesi, Yukarı Mezopotamya, Asur tapınakları ve Güneş tanrısı Şamaş’ın ana kült merkezi olan Sippar’da, ayrıca diğer Babil şehirlerinde, Şamaş ve Adad’ın, mahkemeler ve tapınak borçlarıyla ilişkilendirilerek ilahi şahitler olarak birlikte anıldığı görülmektedir. Asur kentindeki en eski Adad tapınağının, MÖ 2. binyılın başlarında kaydedildiği bilinmektedir. Bu tapınak, kentin en önemli dinî yapılarından biri olup, Eski Asur ticaretinde de büyük bir rol oynamış olmalıdır. Bazı araştırmalar, Anadolu’da ticaret yapan Asur kolonilerinin de kendi Adad tapınaklarını inşa etmiş olabileceğini öne sürmektedir.¹⁴

Eski Mezopotamya’da yemin şahidi olarak kabul edilen tanrıların yanı sıra, Eski Babil’in çağdaşı olan Mari Krallığı kayıtlarında, tanrı Itur-Mēr’in yemin şahidi olarak yer aldığı belirtilmektedir. Söz konusu kayıtlarda, tanrı Itur-Mēr adına düzenli olarak kurban sunulduğu ve Marili zanaatkarların tahtirevan, asa ve silah gibi ritüel nesnelerinin yapımıyla ilgilendiği tespit edilmektedir. Bu bilgiler, Marililerin tanrı Itur-Mēr’i yeminlerin hakemi ve hastalara şifa veren bir ilahi figür olarak kabul ettiklerini, ayrıca asa ve aslan figürlü flamalar gibi semboller aracılığıyla ona atıfta bulunduklarını ortaya koymaktadır.¹⁵

Akad, Asur ve Babil tanrıları olan Şamaş, Asur ve Marduk gibi baş tanrılar, konumları nedeniyle Eski Mezopotamya inançlarında neredeyse tek tanrıca bir inancı andıran bir görünüme sahiptir.¹⁶ Eski Mezopotamya’nın çok tanrılı dinî yapısına rağmen, tanrı panteonlarının başındaki

---

¹² Reynolds, Edward H./ Wilson, James V. Kinnier. “Neurology and psychiatry in Babylon.” *Brain: A Journal of Neurology*, Vol. 137, No. 9, 2014, ss. 2615-2616.

¹³ Reynolds, Edward H./ Wilson, James V. Kinnier. “Obsessive compulsive disorder and psychopathic behaviour in Babylon.” *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry*, Vol. 83, No. 2, 2012, s. 199.

¹⁴ Schwemer, Daniel. “The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies. Part I.” *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, Vol. 7, No. 2, 2007, s. 140.

¹⁵ Sasson, Jack M. “Ancestors Divine?” *Veenhof Anniversary Volume*, van Soldt, Wilfred Dercksen vd., Peeters Publishers, Leiden, 2001, s. 415.

¹⁶ Demirci, s. 17.

tanrılara duyulan bu ilgi ve panteonlarla ilgili dinî aktarımın, siyasi nedenlere dayandığı söylenebilir. Çünkü Eski Mezopotamya kralları, siyasi otoritelerini güçlendirmek ve meşruiyetlerini kendi kültürlerine özgü ilahi bir güce dayandırmak amacıyla “millî” bir tanrı inancını yaygınlaştırmayı hedeflemişlerdir.¹⁷ Babil kralı Hammurabi dönemi (MÖ 1792-1750), bu tür teo-politik bir uygulamanın önemli bir örneğini teşkil eder. Hammurabi’nin iktidarında, Eski Babil krallığının güçlenmesi ilahi bir çerçevede şekillenir. Buradan Babil tanrısı Marduk’un, kral Hammurabi’nin siyasi otoritesiyle paralel olarak ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.¹⁸ Öte yandan, suçlar ile cezalar arasındaki orantılılığın sağlanmasında hem kanun koyucunun hem de hâkimin önemli sorumluluklar üstlendiği görülmektedir.¹⁹ Bu bağlamda, yargı süreçlerinin ve ceza uygulamalarının dönemin sosyal, hukuki ve politik koşullarına uygun bir biçimde icra edildiği anlaşılmaktadır. Kanun koyucu, cezaların belirlenmesi ve yasal çerçevenin oluşturulmasında temel bir rol oynarken, hâkimler ise yasal düzenlemeleri yorumlayarak adaletin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Böylece, hukuk sisteminin esnek ve uygulamaya elverişli bir yapıya sahip olduğu ve yemin gibi hukuki prosedürlerin de bu süreçte önemli bir araç olarak kullanıldığı söylenebilir. ve bunların dönemin koşullarına uygun şekilde icra edildiği görülmektedir.

1. Eski Mezopotamya’da Yemin Kelimesinin Etimolojisi ve Ritüeli

İçinde yemin geçen en eski kayıtlar, Sümerce sonra da Akadca dilinde yazılmış mahkeme kayıtları, anlaşma metinleri ve kanun düzenlemelerinde yer almaktadır. Bu metinlerde yemin, genellikle “riksu” ve “riksātu” kelimeleriyle ifade edilmiştir. Ayrıca, “yemin etmek” anlamında “wama’um” ve “wamûm” kelimeleri ile, Eski Mezopotamya’nın geç dönemine ait kayıtlarda “tamûm” kelimesi de kullanılmıştır. Bu döneme ait metinlerde geçen “Niş ilim zakaru” ifadesinin ise, “tanrının yaşamı üzerine yemin etmek” anlamında kullanıldığı bilinmektedir.²⁰ Babilce metinlerde geçen bir başka yemin anlamında kullanılan kelime ise “adû/adê” kelimesidir. Bunun dışında Babil ve Asur metinlerinde Sümerce dilinden aktarıldığı anlaşılan “itmû” teriminin ‘yemin etti’ anlamına geldiği bilinir. Yemin anlamında sıkça yazılan bir ifade olarak “adû/adê” kelimesi, Yeni Babil ve Yeni Asur belgelerinde bilhassa vassal krallıklarla yapılan sözleşmelerde sadakat yemini için kullanılır.²¹ Yemin kelimesinin kullanımına dair tüm bu bilgilerin dışında dönemin mahkeme kayıtlarına dair araştırmalardan anlaşıldığına göre “tanrıyı yemin şahidi olarak çağırmak” anlamında kullanılan en yaygın ifade “ilâni rabûti”, “büyük tanrılar” veya büyük tanrıların adı anlamında: “şum ilâni rabûti” kelimesidir.²²

Eski Mezopotamya’da yemin ritüelinin sözlü ve fiziksel uygulamalara dayandığı

¹⁷ Kovalev, S, Diakov, V. *İlkçağ Tarihi Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*. Çev: Özdemir İnce, V. Baskı, Yordam Kitap Yayınları, İstanbul, 2017, s. 95.

¹⁸ Sayce, Archibald. *The Religions Of Ancient Egypt And Babylonia*, I. Edition, T & T Clark 38 George Street, Edinburgh, 1903, s. 325.

¹⁹ Özgenç, Nuri Berkay. “Suç ile Soyut Ceza Arasındaki Orantılılık.” *NEÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, 2024, S. 1, s. 174.

²⁰ Tosun, Mebrure/ Yalvaç, Kadriye. *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqua Fermanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, ss. 277-278.

²¹ Mercer, Samuel A. B. “The Oath in Cuneiform Inscriptions III. The Oath in Inscriptions since the Time of the Hammurabi Dynasty.” *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 30, No. 3, 1913, s. 199.

²² Mercer, Samuel A. B. *The Oath in Babylonian And Assyrian Literature*. I. Edition, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Toronto, 1912, s. 37.

anlaşılmaktadır. Bu kültürde yemin etme yöntemi oldukça kesindir ve tanrılara yakarmaktan çok, sembolik eylemler ön plandadır. Yemin ederken elin yukarı kaldırılması, Babil ve Asur kültürlerine özgü önemli bir yemin uygulamasıdır. Özellikle sağ elin kaldırılması, sol elden daha yaygındır ve kaldırılan elin temiz olması gerekmektedir. Bu durum, döneme ait bir metinde de yer almaktadır. “Ma-mit ina ni bata la misti niš ili zakaru” ifadesi, temiz olmayan el ile tanrı adına yemin etmenin yasak olduğunu ifade eder.²³ Bu ritüellerin yanı sıra, özellikle yasal sözleşmelerde kişi yemin ederken rahibin de hazır bulunması gerekirdi, zira rahipler aynı zamanda yargıçlık yapmaktaydılar.²⁴

Eski Mezopotamya’da yeminlerin edildiği tapınaklar şüphesiz büyük bir öneme sahiptir. Babil ve Asur belgelerinde sıkça karşılaşılan ve yeminle bağlantılı kullanılan “tanrının önünde” ifadesinin, tanrıların evi olarak kabul edilen tapınakları kastettiği anlaşılmaktadır.²⁵ Babil kültüründeki yemin törenlerinin, tanrı Şamaş’ın buhurdanı önünde, Şamaş’ın Sippar’daki tapınağında ya da Babil’deki tanrı Marduk’a ait tapınağın kapılarına yontulmuş ejderha sembolü önünde gerçekleştirildiği bilinmektedir.²⁶ Bu tür dinî törenler, Eski Mezopotamya tanrı inancının sembollerle olan ilişkisini gözler önüne serer. Yemine davet edilen tanrının maddi biçimde, sembolü olan kabartma veya heykelin içinde bulunduğu inanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Anadolu’da ticari faaliyetlerde bulunan Asur kolonilerine ait belgeler de bu konuyla ilgili örnek teşkil eden bilgiler sunmaktadır. Bu belgelerde, tanrıların sembolleri önünde yapılan dualara yer verilmektedir.²⁷ Ayrıca, bu devrin belgeleri içinde, Asurlu tüccarlara ait altın cevherinden yapılmış tanrı tasvirlerini içeren heykellerden bahseden kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtların vefat etmiş tüccarların mal varlıklarının listelendiği belgeler olduğu anlaşılmaktadır.²⁸ Bu durum, çivi yazılı belgeler ve mezar taşları gibi arkeolojik bulguların, ait oldukları dönemin yemin kültürüne ek olarak ekonomik, sosyal ve siyasi yapısına dair de önemli bilgiler içerdiğini göstermektedir.²⁹

II. SÜMER VE AKAD YEMİN KÜLTÜRÜ

A. Erken Hanedanlar Döneminden III. Ur Sülalesine Sümer Yemin Kültürü

Eski Mezopotamya’nın bilinen en eski kültürü Sümerlere ait ilk yazılı belgeler MÖ 3100 tarihlidir.³⁰ Sümer edebiyatının günümüze ulaşmış erken dönem kayıtları yemine dair herhangi bir kanıt sunmaz. Ancak Sümer yazılı kültürünün önemli yeniliklerinden biri yasal sözleşme türü belgelerdir.³¹ Mahkeme kayıtları ve yasal sözleşmeler gibi resmi belgeler, dönemin yemin kültürü hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu tür belgeler, toplumların hukuki ve sosyal yapıları hakkında

²³ Mercer, *Babylonian And Assyrian Literature*, s. 37-38.

²⁴ Schorr, Moses. *Altbabylonische Rechtsurkunden Aus Der Zeit Der I. Babylonischen Dynastie. (Ca. 2300-2000 V. Chr.)*. I. Auflage, Wien, In Kommission Bei A. Hölder, Germany, 1907, s. 28.

²⁵ Mercer, *Babylonian And Assyrian Literature*, s. 34.

²⁶ Johns, Claude Hermann Walter. *Babylonian And Assyrian Laws, Contracts And Letters*. I. Edition, C. Scribner's sons, New York, 1904, s. 100.

²⁷ Veenhof, Klaas R. “The Family God in Old Babylonian and Especially in Old Assyrian Sources.” *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, Vol.112, No. 1, 2018, s. 84.

²⁸ Larsen, Mogens Trolle. *Kültepe Tabletleri 6-a: The Archive Of The Salim-Assur Family Volume 1: The First Two Generations*, I. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 15.

²⁹ Gürbüz, Salih/ İnci, Berrin. “Bir Yazılı İletişim Aracı Olarak Mezar Taşı Kitabeleri.” *Konya Sanat Dergisi*, S. 6, 2023, s. 59.

³⁰ Johns, ss. 1-3.

³¹ Postgate, s. 15.

kapsamlı veriler sağlamalarının yanı sıra, antik dönemde yeminlerin nasıl kullanıldığına dair somut örnekler de içermektedir. Yemin içerikli belgelerin bilinen en eski örnekleri, Mezopotamya’da Ur Hanedanlığı’nın ikinci dönemi olarak adlandırılan ve M.Ö. 25. yüzyıl civarına tarihlenen döneme aittir. Bu kayıtlar, hukuki bağlayıcılığı artırmak, tanrılar huzurunda güvence sağlamak ve toplumsal düzeni korumak amacıyla yeminlerin nasıl formüle edildiğini göstermektedir.³² Bu dönemden önceye ait yemin içerikli en eski kanıt, “Akbabalar Anıtı” olarak bilinen anlaşma anıtıdır. M.Ö. 2460 yılına tarihlendirilen bu anıtın, Lagaş Kralı Eanatum’un, bir başka Sümer şehir devleti olan Umma’ya karşı kazandığı zaferin anısına dikildiği bilinmektedir. Anıt, sadece askeri bir zaferi belgelemekle kalmayıp, aynı zamanda yeminlerin siyasi ve diplomatik bağlamda nasıl kullanıldığına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda, anıt üzerindeki metinler, antik Mezopotamya’da antlaşmaların kutsal yeminlerle nasıl pekiştirildiğini ve tanrılar huzurunda yapılan taahhütlerin siyasi düzenin devamlılığındaki rolünü ortaya koymaktadır.³³ Akbabalar Anıtı, birbirine komşu iki Sümer şehir devleti olan Lagaş ve Umma arasında yaklaşık 150 yıl süren sınır ve su sorununa ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Anıt, bu iki devlet arasında yer alan “Guedena” bölgesine dair anlaşmazlıkları yansıtarak, Mezopotamya’da su kaynaklarının ve toprak mülkiyetinin politik ve ekonomik önemine işaret etmektedir. Hem tasvirleri hem de yazılı metni ile anıt, Lagaş ve Umma arasında gerçekleşen savaşın ayrıntılarını belgelemekte, savaşın sonuçları doğrultusunda imzalanan iki farklı anlaşma hakkında bilgi sunmaktadır. Bu bağlamda, anıt, yalnızca askeri zaferin bir ifadesi olmakla kalmayıp, aynı zamanda erken dönem diplomatik ilişkiler, antlaşmalar ve yemin uygulamalarına dair önemli veriler sağlamaktadır.³⁴ Anıtın tüm parçaları Fransa’nın Paris şehrinde bulunan Louvre müzesinde sergilenmektedir.³⁵ Anıt üzerindeki yazılı metinlerden, Lagaş Kralı Eanatum’un savaşın galibi olarak mağlup ettiği Umma şehrine bir antlaşma dikte ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Eski Mezopotamya’da savaş sonrası siyasi ve hukuki düzenlemelerin nasıl şekillendiğine dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Metinler, galip tarafın kendi çıkarlarını korumak amacıyla mağlup devlete zorunlu kıldığı hükümleri belgeleyerek, dönemin diplomatik ve hukuki pratiklerine ışık tutmaktadır.³⁶ Akbabalar Anıtı’nın ilk bölümünde, Sümer tanrısı Enlil adına düzenlenmiş yemin içerikli bir metin bulunmaktadır. Bu metin, Sümerce dilinde ve çivi yazısıyla kayda geçirilmiş olup şöyledir:

“.. Eannatum [Tanrı] Enlil’in Nsgof-netini Ummaite’nin üzerine koydu [ve] o [Ummaite] ona [Eannatum’a] yemin etti: “Gögün ve verin kralı Enlil’in yaşamı adına. Ningirsu’nun tarlalarını [sadece] bir koru kadar yiyeceğim [ve sadece] eski hendeğe kadar hak iddia edeceğim, ama sonsuza dek asla Ningirsu’nun sınırlarımı ihlal etmeyeceğim, hendeklerini [ve] kanallarını ihlal etmeyeceğim; ne de dikili taşlarını sökeceğim. Eğer [bu anlaşmayı ihlal edersem, o zaman yemin ettiğim Enlil’in sitsgal-

³² Mercer, *Babylonian And Assyrian Literature*, s. 2.

³³ Winter, Irene. *On Art in the Ancient Near East: From the Third Millennium B.c.e.* II. Edition, Brill Academic Pub, Leiden, 2009, ss. 3-51.

³⁴ Akpınarlı, Neyire/ Şatıroğlu, Hasan Utku. “Akbabalar Dikilitaşı: Sümer Şehir Devletlerinin Aralarındaki Hukuka Dair Çıkarımlar.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 71, S. 2, 2022, s. 861.

³⁵ Winter, Irene. “After the Battle Is Over: The “Stele of the Vultures” and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East.” *Studies in the History of Art*, Vol. 16, 1985, s. 13.

³⁶ Cooper, Js. *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict*: 2. I. Edition, Undena Publications, Malibu, 1983, s. 13.

net’i gökten Umma’nin üzerine atılsın.”³⁷

Akbabalar Anıtı dışında, Sümer tarihinin erken dönemine ait yemin içeren kayıtlara rastlanmamaktadır. Ancak, Sümer Ur Hanedanlığı’nın ikinci dönemine ait yasal sözleşmeler ve mahkeme kayıtları, dönemin yazılı kültüründe yemin uygulamalarının yaygınlaşmış olduğunu göstermektedir. Bu belgeler, yeminlerin hukuki bağlamda nasıl kullanıldığına ve toplumsal düzenin sağlanmasındaki rolüne dair önemli kanıtlar sunmaktadır. Bununla birlikte, yemin uygulamalarının yalnızca Ur Hanedanlığı dönemiyle sınırlı olduğu sonucuna varmak yanıltıcı olabilir. Zira yemin, belirli bir kelime veya formülle yazılı hale getirilme geleneği oluşmadan önce de sözlü olarak uygulanmış olabilir. Bu durum, erken Sümer kentlerinde sözlü geleneklerin yazılı kayıtların öncesinde de önemli bir hukuki ve toplumsal işlev gördüğüne işaret etmektedir.

Sümerlerin Erken Hanedanlık Dönemi’ne yönelik yapılan araştırmalar, Ur Hanedanı’na ait yemin içeren metinlerin büyük çoğunluğunda yeminlerin krala dua edilmeden gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, aynı döneme ait bazı sözleşme metinlerinde yeminlerin krala dua edilerek uygulandığı da görülmektedir. Bu durum, Sümer tarihinin erken dönem sözleşme metinlerini, daha sonraki Babil yemin geleneğinden ayıran belirgin bir fark olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan, Babil’in Hammurabi Hanedanı döneminde ise yemin uygulamalarının farklı bir biçim kazandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde kural gereği, kralın adı yemin metinlerinde özellikle zikredilmekte ve yeminler genellikle bir ya da daha fazla tanrıya dua edilerek gerçekleştirilmektedir. Bu karşılaştırma, Sümerlerden Babillere geçiş sürecinde yemin uygulamalarının nasıl değiştiğini ve kralın otoritesinin zamanla nasıl pekiştirildiğini göstermesi açısından önemlidir.³⁸

Dönemin yemin içeren ancak dua içermeyen uygulamalarına örnek teşkil eden ve beş işlemden oluşan tabletin sunduğu bilgiler aşağıdaki gibidir:

Köle satışı onayı: “Lugal-azag-zu adlı biri, 16 şekel gümüş ödeyerek bir köle satın alır. Satış işleminin onaylanması için bilirkişi (niaikim) huzurunda yemin eder (arn-erim-am).”

İnek çalınması iddiası: “Bira üreticisi Ur-’Dumu-zi’ye, Çoban Ninni-ka tarafından bir ineğin çalındığı (tüg in ûr) bildirilir.” Bu iddia üzerine, bilirkişi Ur-nigin-gar huzurunda, töhmet altındaki Ninni-ka masumiyetine yemin eder ve suçsuz bulunur.

Suçsuzluğun yeminle ifade edilmesi: Tıpkı ikinci örnekte olduğu gibi, bir kişi suçlamayı reddetmek için değerlendiricinin huzurunda yemin eder. “Ba-ü-nin-âm, müzisyen An-ka Xkâr’ın kızı, Ur-kisal’ın oğlu Amar-ninni-za reddediyor: Lidlü-lû (yemin ediyor); Ur-nigin-gar, bilirkişiydi.”

Gümüş hırsızlığı suçlaması: Lugal-gi-na adlı kişi, 10 şekel gümüş çalmakla suçlanır; ancak bilirkişi huzurunda suçsuz olduğuna dair yemin eder.

Giysi davası: Bir giysiyle ilgili açılan davada, tabletin büyük oranda hasar görmesi nedeniyle dava içeriği tam olarak belirlenememektedir.³⁹

Yukarıda bahsedilen mahkeme kaydı cinsinden metinlerde yer alan yeminler, dönemin hukuk usulü hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu tür adli kayıtlarda öncelikle sözleşmenin tarafları belirtilmekte, ardından işlemin niteliği ve bu işlemle bağlantılı olaylar ayrıntılı şekilde

³⁷ Kramer, Samuel Noah. *The Sumerians: their history, culture, and character*. I. Edition, University of Chicago Press, Chicago, 1963, s. 310.

³⁸ Mercer, *Babylonian And Assyrian Literature*, s. 36.

³⁹ Genouillac, Henri de. *Inventaire des Tablettes de Tello conservées au Musée Impérial Ottoman*. I. Edition, Ernest Leroux Editeur, 1910, s. 45.

kaydedilmektedir. Sözleşmeye konu olan işlemin açıklanmasının ardından yemin uygulaması yer almakta olup, bu yemin ilgili tarafların beyanlarını hukuki olarak bağlayıcı hale getirmektedir. Kayıt işleminin son bölümünde ise, her zaman zorunlu olmamakla birlikte, şahit veya şahitlerin isimleri yazılmaktadır. Bunun yanı sıra bilirkişinin ve hâkimin/hâkimlerin adları belirtilmekte ve mahkemenin gerçekleştiği tarihe yer verilmektedir. Sümer adli belgelerinin tarihlendirme geleneğine göre, söz konusu kayıtlar mahkemenin gerçekleştiği yılın en önemli olayı referans alınarak tarihlenmektedir. Örneğin, “Humurti’nin yenilgiye uğratıldığı yılı takip eden yıl” gibi ifadelerle tarihlendirme yapılmıştır. Bu kayıt özelliklerinin yanı sıra, Sümerlerde ve genel olarak Eski Mezopotamya hukuk prosedüründe mahkeme kayıtlarının yazmanlar tarafından bir kopyasının alındığı ve kayıtların mühürleme işlemiyle resmiyet kazandığı bilinmektedir. Bu uygulamalar, dönemin hukuki işleyişini ve kayıt sisteminin güvenilirliğini sağlama yöntemlerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Akbabalar Anıtı örneğinde de görüldüğü üzere, Sümer şehir devletleri arasında sınır ve su kaynaklarıyla ilgili çeşitli anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu tür ihtilaflar, Güney Mezopotamya’ya yönelik göç hareketleri, siyasi dalgalanmalar ve askeri istikrarsızlıklara rağmen Sümer şehir devletlerinin varlıklarını sürdürmelerine engel olmamıştır. Aksine, Sümerler bu süreçte kültürel devamlılıklarını koruyarak bölgeye göç eden yeni topluluklar üzerinde önemli bir etki bırakmış ve onların kültürel yapılarının şekillenmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu durum, Sümer medeniyetinin sadece kendi döneminde değil, kendisinden sonra gelen uygarlıklar üzerinde de kalıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.⁴⁰ Akadların ardından, araştırmacıların “Yeni Sümer” ya da “Sümer Rönesans’ı” olarak adlandırdığı III. Ur Hanedanlığı dönemi ortaya çıkmıştır. Sümerlerin Eski Mezopotamya’da siyasi, askeri ve kültürel açıdan en etkili oldukları bu dönemde Sümer tarihinin erken dönemine kıyasla çok sayıda yazılı belge kayda geçirilmiştir. Örneğin sayıca artan yasal sözleşme belgelerinin yalnızca bir işlemi yasal hale getirmekle kalmayıp, aynı zamanda bireyin varlıkları ya da mülkiyetinin yasadışı faaliyetlerle ilişkilendirilemeyeceğine dair bir güvence sağladığı anlaşılmaktadır.⁴¹ Yasal sözleşmelerde olduğu gibi, kanun metinlerinde de dönemin yemin kültürüne dair izler bulunabilir. Örneğin, III. Ur Hanedanı Kralı Ur-Nammu’ya ait kanun düzenlemesi, ilk objektif adalet sistemini temsil etmekte olup⁴² aynı zamanda yeminle ilgili düzenlemeler de içermektedir. MÖ 2050 civarına tarihlenen bu kanunlar, kendisinden önceki reformlar olan Urukagina Talimatnamesi (MÖ 2750 civarı) ve Gudea Fermanı’ndan (MÖ 2150 civarı) farklı olarak, bu coğrafyanın hukuk tarihinde gerçek anlamda bir kanun düzenlemesi olarak kabul edilmektedir.⁴³ Ur-Nammu Kanunları’ndan günümüze ulaşan metinler arasında yalnızca iki kanun maddesi yeminle doğrudan ilişkilidir ve bu maddeler, davalarda şahitlerin konumuna ve onların beyanlarına yönelik düzenlemeler içermektedir. Bu hükümler, Sümer hukuk sisteminde yemin uygulamalarının özellikle şahitlik bağlamında nasıl kullanıldığını göstermesi açısından

⁴⁰ Ur, Jason A. “Cycles of Civilization in Northern Mesopotamia, 4400—2000 BC.” *Journal of Archaeological Research*, Vol. 18, No. 4, 2010, s. 415.

⁴¹ Postgate, s. 15.

⁴² Gossett, Bradley. *Mankind and Justice: An exploration of the Code of Ur Nammu, Hammurabi, and the Ten Commandments*. Southeastern Baptist Theological, Undergraduate Seminary, 2020, s. 1-2.

⁴³ Gökçek, L. Gürkan/ Akyüz, Faruk. “Sümer Kanunları.” *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 1, 2013, s. 3-5.

önemlidir. Şahit ifadelerinin doğruluğunu güvence altına almak ve hukukî süreçlerin meşruiyetini sağlamak amacıyla yemin ettirme pratiğinin benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, erken Sümer hukukunun, yemin aracılığıyla adli süreçlerde güvenilirliği artırmayı hedefleyen bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁴ Ur-Nammu kanunlarının yemin ihtiva eden maddeleri aşağıdaki gibidir:

30. “Bir adam şahit olarak ortaya çıktıysa ve bir yalan yere yemin ettiği gösterildiyse, on beş şekel gümüş ödemesi gerekir.

31. “Bir adam şahit olarak görünürse, ancak yeminini geri çekerse, davanın dava edilmesindeki değer ölçüsünde ödeme yapmalıdır.”⁴⁵

Ur-Nammu Kanunları’nda yalan yere yemin edilme ihtimaline yönelik düzenlemeler, III. Ur Hanedanlığı dönemine ait yasal sözleşmelerin önemini ortaya koymaktadır. Bu döneme ait mahkeme kayıtlarında, davalı kişilerin ve şahitlerin tanrı adına yalan yere yemin ettiklerine dair bilgilere rastlanmaktadır. Bu durum, yemin uygulamalarının hukukî güvenilirliğine dair soru işaretleri doğurmuş ve yazılı yasal sözleşmelerin daha sağlam ve bağlayıcı bir hukukî araç olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, III. Ur Hanedanlığı döneminde yasal sözleşmelerin, yemine dayalı beyanlardan daha güvenilir bir hukukî dayanak olarak görüldüğü söylenebilir.⁴⁶

III. Ur Hanedanlığı’na ait kanun düzenlemeleri ve yasal sözleşme türü belgelerin yanı sıra, Kral Ur-Nammu’nun oğlu ve halefi Kral Şulgi dönemine ait askeri kayıtlar da yemin uygulamalarıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Bu döneme ait bir ordu kaydında, III. Ur Hanedanlığı’na bağlı garnizonlar için Puzriş-Dagan bölgesinden gerçekleştirilen hayvan alımları ile Nippur kentinde bulunan Ninurta Tapınağı’nda düzenlenen yemin töreni için yapılan harcamalar belgelenmiştir. Söz konusu belgede, yemin töreni kapsamında kullanılan hayvanlara ilişkin olarak şu ifade yer almaktadır: “Lullubum komutanları adına Ninurta Tapınağı’nda yemin için koyun (ve) keçi.” Bu kayıt, yemin törenlerinin yalnızca hukukî ve diplomatik bağlamda değil, askeri uygulamalar çerçevesinde de önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Özellikle Ninurta Tapınağı’nda gerçekleştirilen bu tören, ordunun bağlılık yemini ettiği ve tanrılar huzurunda sorumluluk altına girdiği ritüellerin bir parçası olarak değerlendirilebilir.”⁴⁷ Bu tür nadir bilgiler, III. Ur Hanedanlığı döneminde kurban sunuları ile yapılan bir yemin uygulamasının varlığını desteklemektedir. Aynı döneme ait başka bir belgede ise, orduların yemin töreni sırasında çokça et pişirildiği ve törensel amaçlarla kamışların kullanıldığına dair bir bilgi bulunmaktadır. Bu kayıtlar, yemin törenlerinin sadece sözlü beyanlarla sınırlı kalmayıp, belirli ritüeller ve maddi unsurlar eşliğinde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Özellikle kurban sunularının yemin ritüellerinde önemli bir yer tutması, bu uygulamaların dinî ve hukukî boyutlarını bir araya getiren törenler olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır.⁴⁸ Dönemin askeri yemin töreni hazırlıklarının kaydedildiği belgelere göre, bu

⁴⁴ Roth, Martha Tobi. *Law collections from Mesopotamia and Asia Minor*. I. Edition, Scholars Press, Atalanta, 1995, ss. 13-22.

⁴⁵ Kramer, Samuel Noah. “Ur-Nammu Law Code.” *Orientalia, Nova Series*, Vol. 23, No.1, 1954, s. 71.

⁴⁶ Foster, Benjamin R. *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature*. II. Edition, CDL Press, Bethesda, 2005, ss. 215-216.

⁴⁷ Patterson, Daniel. *Elements Of The Neo-Sumerian Military*. Doctoral Dissertation in Philosophy at the University of Pennsylvania, 2018, s. 127.

⁴⁸ Steinkeller. *Joys of Cooking in Ur III Babylonia*. Ed. Piotr Michalowski, I. Edition, American Schools of Oriental

törenler kapsamında kesilen hayvanların etinin üç yüz altmış kişiyi doyuracak miktarda olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgi, yemin törenlerinin yalnızca bireysel bir eylem değil, geniş katılımlı ve toplumsal bir ritüel olarak gerçekleştirildiğini göstermektedir. Aynı zamanda, bu tür törenlerin önemli lojistik hazırlıklar gerektirdiği ve yemin uygulamalarının askeri birliklerin kolektif kimliği ile bağlılıklarını pekiştiren bir unsur olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.⁴⁹ Kurban sunularının gerçekleştirildiği ve orduların krala bağlılıklarını ifade ettiği anlaşılan bu tür yemin törenleri, krallara edilen sadakat yeminlerine benzer nitelikte bir kraliyet töreni uygulamasının erken dönem örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, söz konusu törenlerin yalnızca dinî bir ritüel olmanın ötesinde, siyasi ve askeri otoritenin pekiştirilmesine hizmet eden bir devlet geleneği haline geldiği söylenebilir. III. Ur Hanedanlığı'na ait bu uygulamalar, daha sonraki Mezopotamya krallıklarında görülen benzer törenlerin kökenlerine ışık tutmakta ve kraliyet otoritesinin meşruiyetinin, tanrılar huzurunda edilen yeminler aracılığıyla güçlendirildiğini göstermektedir.

B. Akad Yemin Kültürü

M.Ö. 2350 civarında Kral Sargon'un liderliğinde bölgede hâkimiyet kuran Akadlar, Güney Mezopotamya'daki tüm Sümer şehir devletlerini fethederek siyasi bir birlik oluşturmuş ve Eski Mezopotamya'nın kültürel olarak Samileşme sürecini hızlandırmışlardır. Bu süreç, Sümerlerin yerel yönetim yapılarının ve dilinin Akad etkisi altına girmesiyle belirginleşmiş, Mezopotamya'da Sümerce yerine Akadca'nın diplomatik ve idari dil olarak yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Böylece, Akad İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte bölgenin kültürel yapısı dönüşüme uğramış ve Sami halklarının Mezopotamya'daki hâkimiyeti pekişmiştir.⁵⁰ Akadlar, bölgede hâkimiyetlerini sürdürdükleri dönem boyunca Sümer şehir devletlerinin muhalefetiyle karşılaşmalarına rağmen, siyasi ve askeri başarılarıyla Eski Mezopotamya'nın siyasi kültürü üzerinde kalıcı bir etki bırakmışlardır. Akad Krallığı'na dair araştırmaların yaygın kanaati, M.Ö. 1. binyıla kadar Eski Mezopotamya'da kraliyet ideolojisinin gelişiminde Akadların belirleyici bir rol oynadığı yönündedir. Bu durum, döneme ait mektuplar, idari belgeler ve siyasi içerikli kayıtlar üzerine yapılan araştırmalarda açıkça ortaya konulmaktadır. Akad yönetimi, merkeziyetçi krallık anlayışı ve imparatorluk modeli ile kendisinden sonraki Mezopotamya devletlerinin siyasi yapısını önemli ölçüde etkilemiş, kraliyet otoritesinin tanrısal meşruiyetle pekiştirildiği bir yönetim anlayışının temellerini atmıştır.⁵¹ Örneğin, Akad Krallığı'na ait bazı idari belgelerde, Sümer şehir devletlerine bağlı valilerin, Akad Kralı ile görüşmek üzere başkent Akade'ye gittiklerinde, Akad kraliyet memurlarının onlara emir verme konusunda geniş yetkilere sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, Akad Krallığı'nın merkeziyetçi yapısını ve imparatorluk kültürünü yansıtan önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bununla birlikte, Akad belgelerinde bürokrasinin kralın hizmetkârları olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu ifadeler, Akad yönetiminde kraliyet otoritesinin mutlaklığını vurgulamakta ve devlet görevlilerinin, yönetici elitin tamamının kralın doğrudan himayesi altında olduğunu

Research, Boston, 2008, ss. 185-187.

⁴⁹ Patterson, s. 190.

⁵⁰ Hasdemir, Hülya Kaya. "Akadlı Sargon'un Mezopotamya Hâkimiyetinde Enheduanna'nın Rolü." *OANNES - International Journal of Ancient History*, Vol. 3, No. 2, 2021, s. 427.

⁵¹ Andersson, Jakob. *Kingship in the Early Mesopotamian Onomasticon 2800 - 2200 BCE*. I. Edition, Uppsala Universitet, Uppsala, 2012, s. 42.

göstermektedir.⁵² Erken Sümer döneminde kral adına yemin edilmesi uygulamasının, Akad dönemine kıyasla daha az olması Eski Mezopotamya’nın siyasi kültüründe Sami kültürü ve özellikle Akad etkisinin belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Akad yönetimi ile birlikte, merkezi kraliyet otoritesinin güçlenmesi ve idari yapıların doğrudan kralın denetiminde şekillenmesi, yemin uygulamalarına da yansımıştır. Eski Mezopotamya tarihinde, Akadlar dışında bir başka Sami unsuru olan Babil Krallığı’nın Hammurabi Hanedanlığı döneminde de benzer bir eğilim gözlemlenmektedir. Bu dönemde, yemin içerikli belgelerde kralın adının özellikle belirtilmesi geleneksel bir kaide haline gelmiş ve kraliyet otoritesinin hukuki ve dinî temellere dayandırılması süreci daha da belirginleşmiştir. Dolayısıyla, Akadlar ile başlayan merkezîyetçi krallık anlayışı ve kraliyet ideolojisi, Babil yönetimi döneminde de sürdürülen bir siyasi gelenek haline gelmiştir.⁵³ Naram-Sin’in iktidarı döneminde yeminlerin yalnızca tanrılar adına edilmekle kalmayıp, aynı zamanda kralı kutsayan ifadeler içerecek şekilde uygulandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Akad yönetiminde kraliyet otoritesinin giderek ilahi bir kimlik kazandığını ve kralın tanrısal bir figür olarak yüceltmeye başladığını göstermektedir. Naram-Sin’in kendisini tanrı ilan eden ilk Mezopotamya hükümdarlarından biri olduğu göz önüne alındığında, bu tür yeminlerin onun ilahi statüsünü pekiştirmeye yönelik siyasi ve dinî bir araç olarak kullanıldığı söylenebilir. Dolayısıyla, Akad İmparatorluğu döneminde kraliyet ideolojisi ile dinî pratikler arasındaki bağ güçlenmiş, bu da Mezopotamya’da sonraki dönemlerde görülen hükümdarlık anlayışlarını önemli ölçüde etkilemiştir.⁵⁴

Narām-Sîn antlaşması, Akad yemin kültürüyle ilgili en önemli belgelerden biridir. MÖ 2260 yılına isabet eden⁵⁵ anlaşma, Eski Mezopotamya uluslararası anlaşma geleneğinin önemli örneklerinden birini oluşturur.⁵⁶ Elamlarla Akadlar arasında yapılan⁵⁷ anlaşmanın kayıtlı olduğu kil tablet, İran’ın Şuşa şehrinde bulunmuştur ve Fransa’nın, Lovre müzesinde sergilenmektedir. Kil malzemeye kayıtlı yazıt, altı sütundan ibarettir.⁵⁸ İlk kısımda 37 tanrıça ve tanrının adı geçmektedir. Elam tanrıçası Pinengir, yazıtın tüm bölümlerinde adı geçen ilk kutsal varlık olarak öne çıkmaktadır.⁵⁹ Yeminin tanığı olan tanrıların isimleri sıralanırken, ilk sırada bir tanrıçanın yer alması, bunun Elam dinî inançlarına özgü bir özellik olduğunu ortaya koymaktadır. Yazıtta adı geçen kutsal varlıklardan yalnızca dördü Akad tanrı panteonundandır. Bu durum Elamlıların Akad tanrılarını kendi tanrıları

⁵² Westenholz, Aage. *Old Sumerian and Old Akkadian Texts in Philadelphia, Chiefly from Nippur Part I: Literary and Lexical Texts, and the Earliest Administrative Documents from Nippur (Bibliotheca Mesopotamica): I. I. Edition*, Undena Publications, U.S., Malibu, 1975, s. 85.

⁵³ Mercer, Samuel A. B. “The Oath in Cuneiform Inscriptions.” *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 33, 1913, s. 36.

⁵⁴ Franke, Sabina. “Kings of Akkad: Sargon and Naram-Sin.” *Civilizations of the Ancient Near East*, Ed. John Baines vd, Cnennr,ss Scnrn’s Sous, New York, 1995, s. 834.

⁵⁵ Hinz, Walther. “The Elamite God d.Gal.” *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 24, No.4, 1965, s. 351.

⁵⁶ Cooper, s. 246.

⁵⁷ Henkelman Wouter, F. M. “Parnakka’s Feast: sip in Parsa and Elam.” *Elam and Persia*, Ed. Javier Álvarez-Mon vd, Penn State University Press, Pennsylvania, 2011, s. 94.

⁵⁸ Altman, Amnon. *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law: The Ancient Near East*. I. Edition, Martinus Nijhoff, Leiden, 2012, s. 34.

⁵⁹ Koch, Heidemarie. “Theology and Worship in Elam and Achaemenid Iran.” *Religion and Science*, 1995, s. 1959.

olarak benimsedikleri yönündeki bazı görüşleri desteklemektedir.⁶⁰

Akad kültürü, Eski Mezopotamya'ya göç eden diğer Sami unsurlar gibi, kendi kültürel özelliklerini taşıyarak bölgeyi kültürel anlamda etkilemiş olsa da, bazı alanlarda Sümerlerden etkilenmiştir. Sümerler ile Akadlar arasındaki bu etkileşim, Eski Mezopotamya tarihindeki önemli dinamiklerden biri olup, modern araştırmacılar tarafından sıklıkla incelenen bir konudur. Mircea Eliade, bu iki kültür arasındaki kültürel birleşimi, biyolojiden ödünç aldığı “sembiyoz” kavramıyla açıklamaktadır. Eliade'nin Sümer ve Akad kültürleri arasındaki etkileşimi bu kavramla ifade etmesi, söz konusu kültürel sentezin etkilerini vurgulamayı amaçladığı şeklinde yorumlanabilir. Biyolojik anlamda sembiyoz, farklı canlıların birbirleriyle uyum içinde bir arada yaşamalarını ifade eder.⁶¹ Bu güçlü kültürel etkileşimin yansımaları, hatta kökenleri, Akad dilinde gözlemlenebilir. Akad dili ve kültürü üzerine yapılan araştırmalar, Sami kökenli dillerle akrabalığı bulunmayan Sümercenin, Akad grameri ve sözdizimi üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle, Sümerceden Akadcaya çok sayıda sözcüğün aktarıldığı ve bu dilsel etkileşimin, Akadların Mezopotamya'daki kültürel devamlılığını sağlamak adına Sümer mirasını benimsediğini gösterdiği söylenebilir. Bu durum, Akadların yalnızca siyasi ve askeri alanda değil, aynı zamanda dil ve kültür düzeyinde de Sümerlerle yoğun bir etkileşim içinde olduğunu kanıtlamaktadır. Böylece, Akadların Sümerlerden devraldığı idari ve dinî gelenekler, onların yönetim anlayışına entegre edilmiş ve Mezopotamya'nın sonraki dönemlerdeki krallık yapılarına temel oluşturmuştur.⁶² Akadca dilbilgisine yansıyan bu etkileşimin, Eski Mezopotamya yemin kültürünün sürekliliğini güçlendirdiği düşünülebilir. Aşağıda sunulan yemin içerikli metin, Sümerlerin erken dönemlerinde görülen bir iddianın yeminle reddedilmesi uygulamasının, Akad yemin kültüründe de devam ettiğini ortaya koymaktadır. Belge, bir cinayet ve hırsızlık davasına ilişkin olup, davalı kişinin suçsuzluğunu kanıtlamak amacıyla yemin ettiği anlaşılmaktadır. Bu tür yeminlerin, Eski Mezopotamya hukukunda davalıyı aklama aracı olarak kullanıldığı, Sümerlerden Akadlara ve sonraki dönemlere kadar devam eden bir adli uygulama olduğu görülmektedir. Yemin etme geleneği yalnızca hukuki bir prosedür olarak değil, aynı zamanda toplum içinde adaletin sağlanmasına yönelik bir güvence mekanizması olarak da işlev görmüştür:

“böylece onlar (dedi): “önceki meyve bahçesi onaylandı bir tanrıya (yemin ederek) (onu) aldınız” onlar aşağıdaki gibi yemin etmelidirler: “PN'nin katilini tanımıyorum; ben kendim kışkırtmadım; ayrıca PN'nin malını almadım (hatta) dokunmadım.”⁶³

III. ASUR VE BABİL YEMİN KÜLTÜRÜ

A. Asur Yemin Kültürü ve Kültepe Tabletlerinde Yemin

Asur kültürü, MÖ 2000 ile MÖ 600 yılları arasında varlığını devam ettirmiştir. Eski, Orta ve Yeni Asur olarak üç ana döneme ayrılan Asur tarihinin her üç evresinde de yemin içerikli belgelerden bahsetmek mümkündür. Bu belgeler, dönemin hukuk, yönetim ve toplumsal yapısına dair önemli

⁶⁰ Akpınarlı Neyire. “Narām-sîn Antlaşması.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 67, S. 1, 2018, s.18.

⁶¹ Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1: Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına*. Çev. Ali Bektay, II. Edition, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2024, s. 87-98.

⁶² Huehnergard, John. *A Grammar of Akkadian*. II. Edition, Brill, Leiden, 2018, s. 25.

⁶³ Huehnergard, s. 437.

bilgiler sunmaktadır. Eski Asur dönemine tarihlenen en önemli yemin muhtevalı belge, Kral I. Erişum’un hüküm sürdüğü döneme (MÖ 1939-1900) tarihlenen bir ferman metnidir. Bu metin, günümüze ulaşabilen tek kraliyet fermanı olma özelliğini taşıması açısından oldukça önemlidir. Belge, Asur yönetiminde yemin uygulamalarının hukuki ve yönetsel işleyişteki rolünü ortaya koymakta olup, aynı zamanda Eski Asur dönemi siyasi yapısının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu tür belgeler, Asur toplumunda yeminin, devlet otoritesini pekiştiren bir unsur olarak nasıl işlev gördüğünü anlamak açısından da oldukça değerlidir.⁶⁴ 1903 yılından 1914’e kadar gerçekleştirilen kazılarda Eski Asur’a ait başka bir yazıt tespit edilememiştir. Ancak, 1948 yılında Asur ticaret kolonilerinin merkezi olan Kültepe’de yapılan arkeolojik çalışmalarda, Eski Asur kraliyet fermanının bir kopyası keşfedilmiştir. Bu buluntu, Asur kraliyet yönetiminin yemin törenleriyle ilişkisini ortaya koyması açısından büyük önem taşımaktadır. Söz konusu ferman metninin, Asurlu hâkimler tarafından yemin törenlerinde okunduğu düşünülmektedir. Metin, toplam 52 bölümden oluşmakta olup, özellikle 36-38. bölümler arasında yer alan yemin formülü, metnin ritüelistik işlevini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, belgede geçen “Yedi Hâkim” vurgusu, bu fermanın Asur hukuk sisteminde yemin törenleriyle bağlantılı olarak kullanıldığını kanıtlayan unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, söz konusu ferman, Eski Asur döneminde yemin kültürünün hukuki ve yönetsel pratikler içerisindeki yerini anlamak açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.⁶⁵

Asur tarihi için önemli kayıtların bir kısmı bilindiği gibi Anadolu’da yapılan kazılarda keşfedilmiştir. Asur ticaret kolonilerinin merkezi olan Kaniş civarında yapılan arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkan çivi yazılı tabletler, “Asurlu Ticaret Kolonileri Çağı” olarak bilinen dönem hakkında bilgiler verir. Sayısı 23.500’ü bulan tabletler, mahkeme kayıtlarından, mektuplar ve borç senetlerinden oluşur.⁶⁶ Dönemin yemin kültüründe, Eski Mezopotamya tarihindeki diğer örneklerde olduğu gibi, dinî inancın ve tapınakların yemin prosedürünün merkezinde yer aldığı görülmektedir. Örneğin, Kültepe yazıtlarında geçen “bab ilim” (tanrı kapısı) tapınakları, mahkeme yazıtlarının kayda geçirildiği, düzenlendiği ve arşivlendiği önemli merkezlerdir. Bu tapınaklar, yalnızca dinî değil, aynı zamanda adli bir işlev üstlenmiş olup, Asurlular tarafından “Kārum” olarak adlandırılan meclislerin, mahkemelere şahitlik için gelen bireylerin ifadelerinin ve yeminlerinin kayıt altına alındığı yerler olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin yemin kültürünün dinî inançlarla olan ilişkisi yalnızca tapınaklarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda belirli törensel unsurlarla da desteklenmiştir. Nitekim Asurlular tarafından tanrı Asur’u temsil ettiğine inanılan ve “Sugariaum” adı verilen hançerin önünde yemin etme ritüelinin sıkça uygulandığı bilinmektedir. Bu hançerin, “hamrum” olarak adlandırılan tapınaklarda muhafaza edildiği ve yeminlerin bu kutsal mekânlarda gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu tür ritüeller, Asur yemin kültürünün ilahi otorite tarafından meşrulaştırıldığını ve Mezopotamya’da köklü bir dinî geleneğin parçası olarak devam ettiğini göstermektedir.⁶⁷ Bu ritüele Kültepe yazıtlarında rastlanan bir örnek, Asurlu bir tüccarın Tawiniya kenti adına casusluk yapmakla

⁶⁴ Kuhrt, Amelie. *Eski Çağ’da Yakınoğu M.Ö. 3000-330*. Çev. Dilek Şendil, I. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2024, s. 109.

⁶⁵ Grayson, Albert Kirk. *Assyrian rulers of the third and second millennia BC (to 1115 BC)*. I. Edition, University of Toronto Press, Toronto, 1987, s. 19-21.

⁶⁶ Bayram, Sebahattin/ Kahya, Ömer. “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu’daki Hukukî Uygulamalar Üzerine Bazı Değerlendirmeler.” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 5, S. 17, 2018, s. 78.

⁶⁷ Sever, Hüseyin. “Kültepe Metinlerinde Yemin Konusu.” *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, C. 6, 2003, s. 458.

suçlanarak yargılanmasını anlatan bir metinde yer almaktadır. Söz konusu metne göre, Karum heyeti, zanlının suçsuzluğunu kanıtlaması amacıyla tanrı Asur'u temsil eden Sugariaum adlı hançer üzerine yemin etmesini ve ardından bir nehre gitmesini talep etmiştir. Ayrıca, Karum heyeti, tüccarın hiçbir ticari faaliyette bulunmadığını ve bölgeden herhangi bir mal alıp götürmediğini teyit etmek amacıyla, bizzat kendilerinin de tanrı Asur'un hançeri üzerine yemin ederek bu taahhüdü vereceklerini belirtmiştir. Bu metin, Asur hukuk sisteminde yemin ritüellerinin adli süreçlerde nasıl işlediğini ve toplum içindeki güven mekanizmalarının kutsal unsurlarla nasıl pekiştirildiğini göstermektedir. Aynı zamanda, tapınaklarda gerçekleştirilen yemin törenlerinin yalnızca bireysel bir beyan değil, kolektif bir güvence olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır.⁶⁸

Kültepe yazıtları dışında, Asur yemin kültürüyle ilgili bilgilere Orta Asur Dönemi'ne (MÖ 1400-1050) ait bazı kayıtlarda ulaşılmaktadır. Bu döneme ait, Kral Adad-nirari'ye (MÖ 1365-1330) ait bir yemin içerikli siyasi belge, hem dönemin siyasi yapısını hem de yemin kültürünü aydınlatan bilgiler sunmaktadır. Kral Adad-Niari'nin, Asur belgelerinde "Hanigalbat" adıyla bilinen Mitanni devletini ortadan kaldırdığı tarihi kayıtlarda yer almaktadır. I. Adad-nirari tarafından kayıt altına alındığı bilinen bir anlaşma, Asur Kralı'nın Hanigalbat şehrinin vassal kralı Şattuara'nın ayaklanmasını bastırarak onu başkent Asur'a getirdiğini ve yemin ettirdiğini aktarmaktadır. Bir kâtip tarafından kralın ağzından yazıldığı anlaşılan metin, vassal kralın yemin ettirilerek haraca bağlandığını ortaya koymaktadır. Metinde geçen "Ona yemin ettirdim" ifadesi, başarısız olan isyan girişiminin ardından, vassal kralın sadakatının pekiştirilmesi amacıyla yemine başvurulduğunu göstermektedir. Kral Adad-nirari'nin tanrı Assur'dan "efendim ve müttelikim" sıfatlarıyla bahsetmesi, dönemin teokratik siyasi yapısına işaret etmektedir. Anlaşma metninde dinî ifadelerle sıkça yer verilmesi ise, o dönemde devletlerarası ilişkilerde yeminin bir sadakat kanıtı olarak kullanıldığını göstermektedir.⁶⁹ Yeni Asur Dönemi'ne (MÖ 934-612) ait belgelerde, isyanları bastırılan yerel krallar ile vassal kralların bağılıklarını içeren sözleşme örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Yeni Asur krallarının, vassal krallara kendilerinden sonraki varislerini belirleme konusunda dayattıkları veraset sözleşmeleri, dönemin anlaşma türü belgelerinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu sözleşmeler, sadece siyasi ve idari düzenlemeler sunmakla kalmamakta, aynı zamanda Yeni Asur Dönemi ile Eski Mezopotamya tarihinin son dönemlerine ait yemin kültürü hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. Söz konusu belgeler, vassal kralların sadakatlerini teminat altına almak amacıyla kral adına ettikleri yeminleri ve bu yeminlerin uygulanış biçimlerini ortaya koymaktadır. Bu tür yeminler, sadece siyasi sadakati değil, aynı zamanda tanrılar önünde yapılan kutsal bir taahhüt niteliği taşıyarak dinî boyutuyla da dikkat çekmektedir. Yeni Asur Dönemi'ne ait bu sözleşmeler, Mezopotamya yemin geleneğinin sürekliliğini ve dönemin siyasi yapısıyla olan bağlantısını gözler önüne sermektedir.⁷⁰ Liverani'ye göre, Esarhaddon'un kraliyet yazıtlarında, bazı Med beylerinin Asur'a "boyun eğdikleri" ifadesi, onların "vezir" statüsünü ve bu metinlerin "vezirlik antlaşmaları" olduğunu açık ve kesin bir şekilde doğrulayan bir kanıt gibi görünüyordu. Bununla birlikte, Wiseman'ın çalışmasını inceleyen I. J. Gelb, bu metinleri tanımlayan bir Assur terimi olan "adu"nun ve belgelerin içeriğinin, "vezirlik antlaşmaları" değil, "sadakat yeminleri" olduğunu açıkça

⁶⁸ Larsen, s. 327.

⁶⁹ Toptaş, Kahya, s. 320.

⁷⁰ Yıldırım, Nurgül. "Bağılılık Emri/Yemini Metinlerine Yeni Asur Kralı Esarhaddon Döneminden Örnekler." *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 38, S. 66, 2019, ss. 68-70.

ortaya koyduğunu belirtmiştir. Gelb'in itirazı kesinlikle doğrudur ve sonraki yıllarda adu teriminin daha kesin bir şekilde tanımlanması ve Assur'un antlaşma benzeri belgelerinin niteliği hakkında yoğun bir tartışma başlatmıştır. Bu terimin, hem yasal hem de siyasi durumların çeşitli koşullarını tanımlamak kullanıldığı, ayrıca Asur tahtına geçiş gibi özel durumlarda edilen sadakat yeminlerini de kapsadığı anlaşılmaktadır.⁷¹

İdari belgelerin yanı sıra, Asur hukuk geleneğinde yeminle ilgili düzenlemelere de rastlanmaktadır. Bu bağlamda, Orta Asur Kanunları olarak bilinen kanun metni, yemin uygulamalarına dair önemli hükümler içermektedir. Söz konusu kanunlar, Kral I. Tiglat-Pileser döneminde (MÖ 11. yüzyıl) derlenmiş olup, MÖ 14. yüzyıla tarihlenen orijinal metinler temel alınarak oluşturulmuştur. Bu kanunlar, çok parçalı 13 tabletten oluşan bir hukuk kaydı niteliğindedir. İçerdiği hükümler, yemin prosedürlerinin Asur hukuk sisteminde nasıl uygulandığını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Yemin, Orta Asur Kanunları’nda hem hukuki işlemlerin bir parçası hem de toplumsal düzenin korunmasını sağlayan bir mekanizma olarak düzenlenmiştir. Kanun metni, belirli durumlarda yemin etmenin zorunlu tutulduğunu ve yeminin, ilahi yaptırımlarla desteklenen bir güvence aracı olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Asur toplumunda yemin uygulamalarının yalnızca adli süreçlerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda dinî ve siyasi düzenin bir unsuru olarak kabul edildiğini göstermektedir.⁷² Orta Asur kanunları, kaydedilme biçimi açısından Eski Mezopotamya hukuk tarihinde belirgin bir öneme sahiptir. Bu kanunlar, belirli konulara göre ayrılmış tabletlerde düzenlenmiştir: A tableti kadınlara, B tableti toprak mülkiyetine, C ve G tabletleri ise taşınır mallara dair hükümler içermektedir. Bu sınıflandırma, hukuk doktrininde verilerin sistematik bir şekilde düzenlenmesini amaçlayan ilk örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.⁷³ A tabletinde yer alan 25. ve 56. maddeler ile B tabletindeki 19. madde aracılığıyla yemin uygulamalarıyla ilgili düzenlemeler içermektedir.⁷⁴

B. Babil Yemin Kültürü, Hammurabi Kanunları ve Yemin

Mezopotamya’da hâkimiyet kuran Babil İmparatorluğu, Kral Hammurabi’nin döneminde önemli bir kültürel etki yaratmıştır.⁷⁵ Özellikle Kral Hammurabi dönemi (MÖ 18. yüzyıl) yemin içerikli çok sayıda belgeyle temsil edilmektedir. Günümüze ulaşan bu yazıtlar, içeriklerine göre üç temel sınıfa ayrılmaktadır: edebi, adli ve ticari nitelikte yazıtlar. Ticari nitelikteki belgeler içerisinde yer alan bir grup metin, “anlaşma” türü belgeler olarak değerlendirilebilir. Hammurabi Kanunları da bu kapsamda incelenebilir. Hammurabi dönemine ait yemin içerikli metinlerin edebi olanları, yemin uygulamalarına dair sınırlı bilgiler sunarken, adli ve ticari belgeler, bu uygulamaların işleyişine dair daha ayrıntılı veriler içermektedir. Anlaşma metinlerindeki yemin uygulamalarının büyük çoğunluğu taahhüt niteliği taşımaktadır. Bu belgeler, taraflar arasında belirlenen yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla yemin mekanizmasını kullanmaktadır. Bununla birlikte, Hammurabi dönemine ait anlaşma belgelerinde yemin içeriği taşıyan metinlerin yalnızca küçük bir kısmının iddia

⁷¹ Liverani, Mario. “The Medes at Esarhaddon’s Court.” *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 47, 1995, p. 58

⁷² Démare-Lafont, Sophie. “Middle Assyrian Laws” *The Oxford Encyclopedia Of The Bible And Law*. Ed. Brent A. Stawn, Oxford University Press, United Kingdom, 2015, s. 42.

⁷³ Driver, Godfrey Rolles/ Miles, John C. *The Assyrian Laws*. I. Edition, Scientia Verlag Aalen, Aalen, 1975, s. 12.

⁷⁴ Toptaş, Kahya, s. 320.

⁷⁵ Sasson, Jack M. “King Hammurabi of Babylon.” *Civilizations of the ancient Near East*, Ed. John Baines vd. Simon & Schuster and Prentice Hall International, New York, 1995, ss. 901-902.

niteliğinde olduğu görülmektedir. Dönemin adli ve ticari düzeninde yemin, taraflar arasındaki hukuki ve ekonomik ilişkilerin güvence altına alınmasında temel bir unsur olarak kullanılmıştır.⁷⁶

Eski Babil dönemine (MÖ 2000-1595) ait adli kayıtların biçim ve içerik bakımından Sümerlerde görülen örneklerle büyük ölçüde benzerlik taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu döneme ait mahkeme kayıtları, belirli bir yapıya sahip olup, davanın nedeninin ve taraflarının belirtilmesiyle başlamaktadır. Ardından, yargılama sürecinde kullanılan kalıplaşmış hukuki ifadeler yer almaktadır. Söz konusu adli kayıtlar, ibadet işlevinin yanı sıra mahkeme binası olarak da hizmet veren tapınaklarda tutulmuştur. Mahkeme süreci tamamlandığında, yargı kararları dönemin hukuki prosedürüne uygun olarak kâtipler tarafından kayıt altına alınmıştır. Kayıt işlemi genellikle hâkimler ve şahitler huzurunda gerçekleştirilmiş, karar metinleri mühürlenerek resmi bir nitelik kazanmıştır. Böylece, mahkemenin verdiği kararlar geri alınamaz ve bağlayıcı hükümler hâline gelmiştir. Bu uygulama, Eski Babil hukuk sisteminde yeminlerin ve hukuki kayıtların otoritesini vurgulayan önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.⁷⁷ Eski Babil hukuk kültüründe yemin, hem davacıya hem de davalıya ettirilen bir prosedür olarak dikkate değer bir özgünlük taşımaktadır. Zira Babil yargı pratiğinde hâkimler, şahitlere yalnızca doğruluk üzerine yemin ettirmekteydi. Bu uygulama, yeminlerin adaletin sağlanmasındaki rolünü vurgulamakta ve şahitliğin güvenilirliğini artırmaya yönelik bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Babil yemin geleneğinin önemli bir yönü, bireylerin yalnızca baş tanrı Marduk adına değil, aynı zamanda kendi özel tanrılarına çağrı yaparak yemin etmelerinin meşru kabul edilmesidir. Bu durum, dönemin dinî ve hukuki yapısı içinde yeminin bireysel inançlarla bütünleşmesini sağlamak ve hukuki sürecin dinî bağlamını güçlendirmektedir. Böylelikle Eski Babil döneminde yemin, yalnızca bir hukuki prosedür olmanın ötesine geçerek kişisel inançlarla örtüşen ve bireyin tanrısal otorite karşısındaki sorumluluğunu pekiştiren bir uygulama hâline gelmiştir.⁷⁸ Eski Babil dönemi mahkeme kayıtlarıyla ilgili aşağıdaki pasaj buna örnek niteliğindedir:

“Bu nedenle babalarının evinin herhangi bir malı mevcut değildir. Namijatum’un çocukları Belānum, Muhaddūm ve Birurūtum, babalarının evinin mülkiyeti için İdin-Rammān, Jasuhatum ve onların çocuklarına karşı dava açmayacaklar. Marduk ve Kral Samsuiluna adına yemin ettiler. Marduk tapınağı görevlileri ve diğer yedi şahit.”⁷⁹

Eski Babil dönemine ait belgeler arasında mahkeme kayıtlarının yanı sıra çok sayıda sözleşme metni günümüze ulaşmıştır. Bu döneme ait sözleşme belgeleri incelendiğinde, bazı metinlerde herhangi bir yemin içeriğine rastlanmadığı görülmektedir. Bu tür belgelerde sözleşmenin şahitler huzurunda hazırlandığı vurgulanmakta ve sözleşmenin geçerliliği için şahitlerin varlığı esas alınmaktadır.

Eski Babil hukuk pratiğinde, bazı sözleşmelerde mühür yerine başparmağın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yemin içermeyen bazı sözleşme metinlerinde sözleşmenin tanrıların huzurunda düzenlendiği belirtilmekte, bu bağlamda Şamaş, Aia, Ea ve Mamu gibi tanrıların şahit olarak kabul edildiği görülmektedir. Bazı sözleşmelerde ise bir tanrının adı diğer şahitlerle

⁷⁶ Mercer, *Babylonian And Assyrian Literature*, s. 11.

⁷⁷ Johns, s. 99.

⁷⁸ Happer, Thomas. “Babylonian Procedure.” *Notre Dame Law Review*, Vol. 3, No. 5, 1928, s. 260.

⁷⁹ Kolektif, *Hammurabi’s Gesetz*. I. Edition, Pfeiffer, Toronto, 1904, s. 194.

birlikte zikredilmekte, birkaç belgede de anlaşmanın tapınakta sağlandığı bilgisi yer almaktadır. Yemin içermeyen sözleşme metinlerinde, hukuki yaptırımın sağlanması için beddua formüllerinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu tür beddua ifadeleri, sözleşmeye aykırı davranan taraf için ilahi cezalandırma tehdidi içermekte ve böylece yemin işlevi gören bir uygulama olarak değerlendirilmekteydi. Bu durum, Eski Babil yemin kültüründe bedduanın hukuki ve dinî bir mekanizma olarak yeminin yerini alabileceğini göstermektedir.⁸⁰ Yemin içeren sözleşme türü belgelerin yapısını özetlemek gerekirse, bu tür metinlerde belirli bir düzenin takip edildiği görülmektedir. Öncelikle satışın konusu ve ilgili tarafların isimleri belirtilmekte, ardından kalıplaşmış ifadeler ve yemin uygulaması yer almaktadır. Sözleşmenin sonunda ise şahitlerin ve kâtibin adı zikredilmekte, bazı örneklerde ise belgenin mühürlendiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, Eski Babil Kralı Hammurabi dönemine ait genç bir kölenin satışıyla ilgili bir sözleşme, yemin içeren belgelerin yapısına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Söz konusu metinde, satış bedeli açıkça belirtilmekte, işlem koşulları sıralanmakta ve ardından yemin formülü yer almaktadır. Yemin formülünde, kralın yanı sıra Enlil, Ninib ve Nusku gibi tanrıların adlarının anıldığı görülmektedir. Ayrıca, yedi şahidin isminin geçtiği belgede, üç kişinin mührünün bulunduğu tespit edilmektedir. Bu tür sözleşmeler, Eski Babil hukuk geleneğinde yeminin yalnızca adli süreçlerde değil, aynı zamanda ticari işlemlerde de güvenilirliği sağlamak amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Aynı zamanda tanrılar ve kralın adı anılarak yemin edilen bu metinler, dinî ve siyasi otoritenin hukuki uygulamalar üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.⁸¹

Bilindiği gibi Babillerin Kral Hammurabi ile kazandıkları ün, dönemin siyasi başarılarının yanı sıra, günümüze kadar ulaşan en eski hukuk metinlerinden biri olan ve Eski Mezopotamya hukuk kültüründe önemli bir yer tutan Hammurabi Kanunları’ndan kaynaklanmaktadır.⁸² Söz konusu kanunlar, Eski Babil yemin kültürünün sınırlarını belirleyen düzenlemeler içerir. Kısasa kısas esası ile düzenlenen ve dönemine pek çok yenilik getiren kanunlar, toplamda 282 maddeden oluşur. Hammurabi Kanunları, köle hukuku, mal ve para güvenliği, mahkeme süreçleri ve yargıçların yetkileri gibi çeşitli konulara düzen getiren ayrıntılı hükümler içermektedir.⁸³ Kanunların kaydedildiği anıt günümüzde Louvre Müzesi’nde sergilenmektedir.⁸⁴

SONUÇ

Kökeni Sümerlere dayanan yemin uygulamalarının tarihi, yazılı kültür kadar eskidir. Eski Mezopotamya’ya ait birçok kanun düzenlemesinde, sözleşme ve mahkeme kayıtlarında yemin uygulamasına dair örneklerle rastlanmaktadır. III. Ur hanedanlığı döneminde sözleşme ve mahkeme kaydı türündeki belgelerin sayıca arttığı söylenebilir. Akad, Asur ve Babil dönemlerine ait kayıtlar, tıpkı Sümer dönemi belgeleri gibi, Eski Mezopotamya yemin kültürü hakkında zengin bilgiler sunmaktadır. Sümerlerin Erken Hanedanlık Dönemi’nde yeminler genellikle krala dua edilmeden yapılırken, bazı sözleşme metinlerinde krala dua edilerek de uygulanmıştır. Bu durum, Sümer ve

⁸⁰ Mercer, *Babylonian And Assyrian Literature*, ss. 13-14.

⁸¹ Mercer, 1913, ss. 66-67

⁸² Saygılı, Tahsin. “Babil Hukuku ve Hamurabi Kanunları.” *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, C. 2, S. 2, 2015, s. 1.

⁸³ Tosun, Yalvaç, s. 130.

⁸⁴ Happer, s. 261.

Babil yemin gelenekleri arasındaki farkı gösterir. Babil'de ise Hammurabi Hanedanı döneminde yeminler genellikle tanrılara dua edilerek ve kralın adı özellikle zikredilerek yapılmıştır. Bu değişim, yemin uygulamalarının ve kralın otoritesinin nasıl evrildiğini ortaya koymaktadır.

Eski Mezopotamya kültüründe din ile olan ilişki, dönemin yemin ritüellerine doğrudan yansımaktadır. Tapınak kapıları veya Asurlara ait kayıtlarda görüldüğü üzere, tanrıyı simgeleyen bir nesne üzerine yemin etmek, Eski Mezopotamya'da yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde birçok müzede sergilenen stel türü eserler ve adli işlemleri belgeleyen metinler, tanrıları şahit olarak çağırmanın Eski Mezopotamya'da geleneksel bir uygulama haline geldiğini göstermektedir. Tanrıların şahitliğinde ve kralın huzurunda yemin etmek, dinî inançlarla yakından ilişkili olup, bu tür uygulamaların Eski Mezopotamya yemin kültürünün merkezinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu coğrafyanın toplumları, din, etik ve otoriteye olan sadakat anlayışlarıyla yemin kültürünü tarihsel bir olguya dönüştürmüşlerdir. Sadakatin ön planda olduğu Eski Mezopotamya kültüründe, yemin, doğruyu bulmak amacıyla sadece adli bir araç değil, aynı zamanda belirli inanç ve otoritelere bağlılığın da bir göstergesidir. Öte yandan Akad dönemine ait idari belgeler, bu dönemde krala karşı sorumluluk ve sadakat anlayışının belirginleştiğini ortaya koymaktadır.

Eski Mezopotamya'da yemin uygulamaları yasal güvence işlevi görmüş ve böylece dinî inançların kültürel yapıyı şekillendirdiği görülmüştür. Kralların, adaletin sağlanmasından sorumlu liderler olarak kabul edilmesi, dinî inançlarla siyasetin birleştiğini göstermektedir. Mezopotamya mitolojisinde tanrılar evrenin düzenini sağlayan tek güç olarak görülürken, insanların temel görevlerinin tanrılara hizmet etmek olduğu inancı hâkimdir. Bu anlayış, dönemin birçok alanında düzenleyici bir ilke olarak işlev görmüştür. Sümerler döneminden itibaren ritüel ve geleneklerle şekillenen Eski Mezopotamya yemin kültürü, dönemin hukuk ve siyaset kültürü üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Eski Mezopotamya'ya özgü diğer kültürel uygulamalar gibi, yemin de doğrudan kutsal olanla ilişkilidir. Bu durum, Eski Mezopotamya'ya ait birçok siyasi ve askeri belgede açıkça gözlemlenmektedir. Böylece yemin toplumsal anlamda bir güven mekanizması olarak işlev görmüştür.

KAYNAKÇA

- Akpınarlı, Neyire/ Şatıroğlu, Hasan Utku. “Akabalar Dikilitaşı: Sümer Şehir Devletlerinin Aralarındaki Hukuki İlişkilere Dair Çıkarımlar.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 71, S. 2, 2022, s. 820-884.
- Akpınarlı, Neyire. “Narām-Sîn Antlaşması.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 67, S. 1, 2018, s. 1-22.
- Altman, Amnon. *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law: The Ancient Near East*. I. Edition, Martinus Nijhoff, Leiden, 2012.
- Andersson, Jakob. *Kingship in the Early Mesopotamian Onomasticon 2800 - 2200 BCE*. I. Edition, Uppsala Universitet, Uppsala, 2012.
- Bayram, Sebahattin/ Kahya, Ömer. “Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'daki Hukuki

- Uygulamalar Üzerine Bazı Değerlendirmeler.” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 5, S. 17, 2018, s. 75-92.
- Baysa, Hüseyin. “Güncel Örneklerle İctihadın Bağlamı Dışında Kullanılması Problemi.” *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, C. 23, S. 2, 2023, s. 304-324.
- Bricker, Daniel. “Innocent Suffering in Mesopotamia.” *Tyndale Bulletin*, Vol. 51, 2000, s. 193-214.
- Cooper, Js. *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict*: 2, I. Edition, Undena Publications, Malibu, 1983.
- Démare-Lafont, Sophie. “Middle Assyrian Laws.” *The Oxford Encyclopedia Of The Bible And Law*, Ed. Brent A. Stawn, Oxford University Press, United Kingdom, 2015.
- Demirci, Kürşat. *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar Ritüel Tapınak*. I. Baskı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2019.
- Driver, Godfrey Rolles/ Miles, John C. *The Assyrian Laws*. I. Edition, Scientia Verlag Aalen, Aalen, 1975.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1: Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına*, Çev. Ali Bektay, II. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2024.
- Foster, Benjamin R. *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature*. II. Edition, CDL Press, Bethesda, 2005.
- Franke, Sabina. “Kings of Akkad: Sargon and Naram-Sin.” *Civilizations of the Ancient Near East*, Ed. John Baines vd, Charles Scribner’s Sons, New York, 1995, s. 831-841.
- Genouillac, Henri de. *Inventaire des Tablettes de Tello conservées au Musée Impérial Ottoman*. I. Edition, Ernest Leroux Editeur, 1910.
- Gossett, Bradley. “Mankind and Justice: An exploration of the Code of Ur Nammu, Hammurabi, and the Ten Commandments.” *Southeastern Baptist Theological, Undergraduate Seminary*, 2020.
- Gökçek, L. Gürkan/ Akyüz, Faruk. “Sümer Kanunları” *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 1, 2013, s. 1-9.
- Grayson, Albert Kirk. *Assyrian rulers of the third and second millennia BC (to 1115 BC)*. I. Edition, University of Toronto Press, Toronto, 1987.
- Gündoğdu, Ayşe Eda/ Duman, Mehmet Akif. “Kutsal” Düğüm Sözcüğünün Anlambilimsel Profili Derlem Temelli Bir Çözümleme.” *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, C. 6, S. 2, 2022, s. 160-171.
- Gürbüz, Salih/ İnci, Berrin. “Bir Yazılı İletişim Aracı Olarak Mezar Taşı Kitabeleri.” *Konya Sanat Dergisi*, S. 6, 2023, s. 57-68.
- Happer, Thomas. “Babylonian Procedure.” *Notre Dame Law Review* Vol. 3, No. 5, 1928, s. 158-161.

- Hasdemir, Hülya Kaya. “Akadlı Sargon’un Mezopotamya Hâkimiyetinde Enheduanna’nın Rolü.” *OANNES - International Journal of Ancient History*, Vol. 3, No. 2, 2021, s. 425-438.
- Henkelman Wouter F. M. “Parnakka’s Feast: sip in Parsa and Elam.” *Elam and Persia*, Ed. Javier Álvarez-Mon vd, Penn State University Press, Pennsylvania, 2011, s. 89-166.
- Hinz, Walther. “The Elamite God d.Gal.” *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 24, No.4, 1965, s. 351-354.
- Huehnergard, John. *A Grammar of Akkadian*. II. Edition, Brill, Leiden, 2018.
- Johns, Claude Hermann Walter. *Babylonian And Assyrian Laws, Contracts And Letters*. I.Edition, C. Scribner’s sons, New York, 1904.
- Koch, Heidemarie. “Theology and Worship in Elam and Achaemenid Iran.” *Religion and Science*, 1995, s. 1959-1970.
- Kolektif, *Hammurabi’s Gesetz*. I. Edition, Pfeiffer, Toronto, 1904.
- Kovalev, S, Diakov, V. *İlkçağ Tarihi Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*. Çev: Özdemir İnce, V. Baskı, Yordam Kitap Yayınları, İstanbul, 2017.
- Kramer, Samuel Noah. *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*. Çev: Hamide Koyukan, I. Baskı, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kramer, Samuel Noah. *The Sumerians: their history, culture, and character*. I. Edition, University of Chicago Press, Chicago, 1963.
- Kramer, Samuel Noah. “Ur-Nammu Law Code” *Orientalia. Nova Series*, Vol. 23, No.1, 1954, s. 45-71.
- Kuhrt, Amelie. *Eski Çağ’da Yakındoğu M.Ö. 3000-330*. Çev. Dilek Şendil, I. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2024.
- Lambert, Wilfred George. “Dingir. şa. dib. ba Incantations.” *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 33, No. 3, 1974, s. 267-322.
- Larsen, Mogens Trolle. *Kültepe Tabletleri 6-a: The Archive Of The Salim-Assur Family Volume 1: The First Two Generations*. I. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Liverani, Mario. “The Medes at Esarhaddon’s Court.” *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 47, 1995, p. 58.
- Maine, Sir Henry James Sumner. *Dissertations On Early Law and Custom*. I. Edition, Legare Street Press, London, 1883.
- Mercer, Samuel A. B. “The Oath in Cuneiform Inscriptions III. The Oath in Inscriptions since the Time of the Hammurabi Dynasty.” *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 30, No. 3, 1913, s. 65-94.

- Mercer, Samuel A. B. *The Oath in Babylonian and Assyrian Literature*. I. Edition, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Toronto, 1912. (*Babylonian and Assyrian Literature*)
- Mercer, Samuel A. B. “The Oath in Cuneiform Inscriptions.” *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 33, 1913, s. 33-50.
- Nakamura, Carolyn. “Dedicating Magic: Neo-Assyrian Apotropaic Figurines and the Protection of Assur.” *World Archaeology*, Vol. 36, No. 1, 2004, s. 11-25.
- Özgenç, Nuri Berkay. “Suç ile Soyut Ceza Arasındaki Orantılılık.” *NEÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7, 2024, S. 1, s. 174.
- Patterson, Daniel. *Elements Of The Neo-Sumerian Military*. Doctoral Dissertation in Philosophy at the University of Pennsylvania, 2018.
- Postgate, John Nicholas. “Cuneiform Catalysis: The First Information Revolution.” *Archaeological Review from Cambridge*, Vol. 3, 1984, s. 4-18.
- Reynolds, Edward H./ Wilson, James V. Kinnier. “Neurology and psychiatry in Babylon.” *Brain: A Journal of Neurology*, Vol. 137, No. 9, 2014, s. 2611-2619.
- Reynolds, Edward H./ Wilson, James V. Kinnier. “Obsessive compulsive disorder and psychopathic behaviour in Babylon.” *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry*, Vol. 83, No. 2, 2012, s. 199-201.
- Roth, Martha Tobi. *Law collections from Mesopotamia and Asia Minor*, I. Edition, Scholars Press, Atalanta, 1995.
- Saggs, Henry William Frederick. *The Encounter with the Divine in Mesopotamia and Israel*. II. Edition, Bloomsbury Academic, London, 2016.
- Sasson, Jack M. “Ancestors Divine?” *Veenhof Anniversary Volume*, van Soldt, Wilfred Dercksen vd., Peeters Publishers, Leiden, 2001, s. 413-428.
- Sasson, Jack M. “King Hammurabi of Babylon.” *Civilizations of the ancient Near East*, Ed. John Baines vd. Simon & Schuster and Prentice Hall International, New York, 1995, s. 901-915.
- Sayce, Archibald. *The Religions Of Ancient Egypt And Babylonia*, I. Edition, T & T Clark 38 George Street, Edinburgh, 1903.
- Saygılı, Tahsin. “Babil Hukuku ve Hamurabi Kanunları.” *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, C. 2, S. 2, 2015, s. 1-22.
- Schwemer, Daniel. “The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies. Part I.” *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, Vol. 7, No. 2, 2007, s. 140.
- Schorr, Moses. *Altbabylonische Rechtsurkunden Aus Der Zeit Der I. Babylonischen Dynastie*. (Ca. 2300-2000 V. Chr.), I. Auflage, Wien, In Kommission Bei A. Hölder, Germany, 1907.

- Sever, Hüseyin. “Kültepe Metinlerinde Yemin Konusu.” *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, C. 6, 2003, s. 457-462.
- Steinkeller. *Joys of Cooking in Ur III Babylonia*. Ed. Piotr Michalowski, I. Edition, American Schools of Oriental Research, Boston, 2008, s. 185-192.
- Toptaş, Koray/ Kahya, Ömer. “Asurca ve Babilce Metinlerde Yemin.” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 23, S. 2, 2019, s. 315-330.
- Tosun, Mebrure/ Yalvaç, Kadriye. *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqua Fermanı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Ur, Jason A. “Cycles of Civilization in Northern Mesopotamia, 4400—2000 BC.” *Journal of Archaeological Research*, Vol. 18, No. 4, 2010, s. 415.
- Veenhof, Klaas R. “The Family God in Old Babylonian and Especially in Old Assyrian Sources.” *Revue d’Assyriologie et d’archéologie orientale*, Vol.112, No. 1, 2018, s. 49-90.
- Westenholz, Aage. *Old Sumerian and Old Akkadian Texts in Philadelphia, Chiefly from Nippur Part I: Literary and Lexical Texts, and the Earliest Administrative Documents from Nippur (Bibliotheca Mesopotamica): I*. I. Edition, Undena Publications,U.S., Malibu, 1975.
- Winter, Irene. *On Art in the Ancient Near East: From the Third Millennium B.C.E..* II. Edition, Brill Academic Pub, Leiden, 2009.
- Winter, Irene. “After the Battle Is Over: The “Stele of the Vultures” and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East.” *Studies in the History of Art*, Vol. 16, 1985, s. 11-32.
- Yıldırım, Nurgül. “Bağlılık Emri/Yemini Metinlerine Yeni Asur Kralı Asarhaddon Döneminden Örnekler.” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 38, S. 66, 2019, s. 67-86.